

سیر دگرگونی فضای مدارس ایران در دوران اسلامی با توجه به نیازهای آموزشی

حمیدرضا عظمتی^۱، زینت امینی فر*

۱- دانشیار گروه معماری، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، azemati@srctu.edu

۲- دانشجوی دکترای معماری، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، z.aminifar@srctu.edu

چکیده

در دوران اسلامی شکل‌گیری رسمی مدارس با ایجاد نظامیه‌ها آغاز شد. به‌مرورزمان و با توجه به نیازها و تحولات ساختار آموزشی، الگوی مدارس اسلامی رو به تکامل نهاد. مقاله حاضر سعی بر آن داشته است تا سیر تحول و تکامل فضایی مدارس ایران را در طی دوران اسلامی پیش از معاصر، با توجه به تحولات نظام آموزشی مطالعه و بررسی نماید. مدرسه اسلامی به‌عنوان یک ساختار نو در طی دوران مختلف به‌خوبی توانسته است کالبد خود را با تغییر و تحول عملکردها انطباق دهد؛ بنابراین شناخت نحوه انعطاف‌پذیری فضایی مدارس دوران اسلامی، امری ضروری است و حتی می‌توان از اصول معماری حاصل از مطالعه مدارس اسلامی، در معماری مدارس امروز نیز بهره برد. روش تحقیق از نوع توصیفی و تحلیل کیفی بوده و گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. به‌منظور شناخت بهتر ساختار فضایی مدارس، چند نمونه از مدارس ایرانی در دوره‌های مختلف اسلامی مورد مطالعه قرار گرفته است. در پایان خصوصیات فضایی هر دوره دسته‌بندی شده و سیر تحول و تکامل ساختار فضایی آن در قالب جدول آورده شده است. ماهیت آموزش و تعلیم دینی در اسلام به‌گونه‌ای بوده است که نیاز به فضای آرام و محرمیت داشته است؛ بنابراین در تمامی مدارس دوران اسلامی، درون‌گرایی را اصل ثابت قرار داده اند. از طرفی با توجه به تغییرات ساختار حکومتی، نیاز به تعلیم و تربیت افراد خاص و پیچیده‌تر شدن نظام آموزشی در هر دوره، کالبد مدارس نیز هماهنگ با نیازهای آموزشی و تربیتی به‌آرامی تغییر یافته است. همچنین به‌مرورزمان با نوآوری‌هایی که در ترکیب فضایی مدارس ایجاد شده است، این ساختار کامل‌تر و آراسته‌تر شده است.

واژه‌های کلیدی: مدرسه، نیازهای آموزشی، مدارس اسلامی، معماری اسلامی

۱- مقدمه

تعلیم و تربیت در ایران پیشینه‌ای طولانی داشته و تاریخ آن به‌پیش از اسلام بازمی‌گردد. با ورود اسلام به ایران، فراگیری علوم و فنون و خصوصاً تعلیم آموزه‌های دینی اهمیتی دوچندان یافت. دین مبین اسلام بیش از هر آیین دیگری به کسب علم و دانش بهاداده است. آموزش اسلامی در ابتدای شکل‌گیری بیشتر جنبه توحیدی داشته و صرفاً تأکید بر آموزه‌های دینی داشته است. در آن زمان آموزه‌های دینی مبتنی بر وعظ بوده است. از آنجایی که وعظ نیاز به اجتماع حلقه‌ای دارد، برای برگزاری آن نیاز به مکان خاصی نبوده است؛ بنابراین مجلس وعظ، پس از نماز در فضای مسجد، در کنار یک ستون، یا در ایوان مسجد تشکیل می‌شد. با مرور زمان و با پیچیده‌تر شدن درک مسائل فقهی و تفسیر قرآن و سنت پیامبر (ص)، نیاز به مباحثه و اجماع علما بیش‌ازپیش احساس شد. در این هنگام حلقه‌های وعظ بزرگ‌تر و پرشورتر برگزار می‌شد. در زمان سلجوقی با شکل‌گیری فرقه‌ها و مذاهب گوناگون، نیاز به آموزش وسیع و عمیق‌تر آموزه‌های دینی و تربیت مبلغ و عالم، ایجاد شد. در این دوران با شکل‌گیری نظامیه‌ها، تحولی عظیم در رشد علم و ایجاد فضایی مختص آموزش و یادگیری ایجاد شد. همچنین یکی از دلایل شکل‌گیری مدارس مستقل افزایش تعداد طلاب بوده است. «نظام الملک وزیر معروف سلجوقیان نخستین نظامیه بزرگ در بغداد را بنا کرد و تعلیم را در آنجا رایگان ساخت» (حلی، ۱۳۶۵: ۴). مدارس نظامیه بر دو گونه بوده است: یکی مراکزی که در حکم مدارس ابتدایی و متوسطه این زمان بوده است و عموماً در شهرهای